

HET OUDSTE HUIS VAN NEDERLAND

900 jaar proosdij in Deventer

—
Johans Kreek en Henk Slechte

HET OUDSTE HUIS VAN NEDERLAND

*Het kasteel verheugde zich in een van de mooiste
bestemmingen die aan een niet meer gebruikte woning
ten deel kan vallen: het was sinds kort in gebruik als
gemeentelijke openbare bibliotheek.*

(Marguerite Yourcenar, 1903-1987, in *Dierbare Nagedachtenis*, vertaling Ton van der Stap
en Theo Duquesnoy, uitgave Athenaeum-Polak & Van Gennepe)

HET OUDSTE HUIS VAN NEDERLAND

900 jaar proosdij in Deventer

Johans Kreek en Henk Slechte

WalburgPers

WALBURGPERS

COLOFON

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van de Deventer fondsen:

Stichting Arsenaal-Mariakerk
Stichting Erven Witteveen
Stichting Het Iordenshofje
Stichting Werkgroep Bergkwartier

TEKST

Johans Kreek (Bouwgeschiedenis), Zutphen
Henk Slechte (Deventer geschiedenis), Schiedam

BEELDREDACTIE

Charles Boissevain, Johans Kreek en Henk Slechte

REDACTIE

Charles Boissevain, Oost-, West- en Middelbeers

VORMGEVING

Omslagontwerp: Erwin Bomans^{bno} Leucq!, Hof van Twente
Binnenwerk: Floor Boissevain, Eijgen Stijl, Den Haag

AFBEELDINGEN OMSLAG

Voorzijde:

Rechterkant van de proosdijgevel aan de Sandrasteeg. Foto door Erwin Zijlstra, 2014.

Achterzijde:

Verweerd tufsteen in de gevel aan de Sandrasteeg. Foto door A. Heijink, 1992.

Reconstructie proosdij ca. 1130. Tekening door Antti Hänninen, 2015

© 2018 Johans Kreek en Henk Slechte, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2018 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

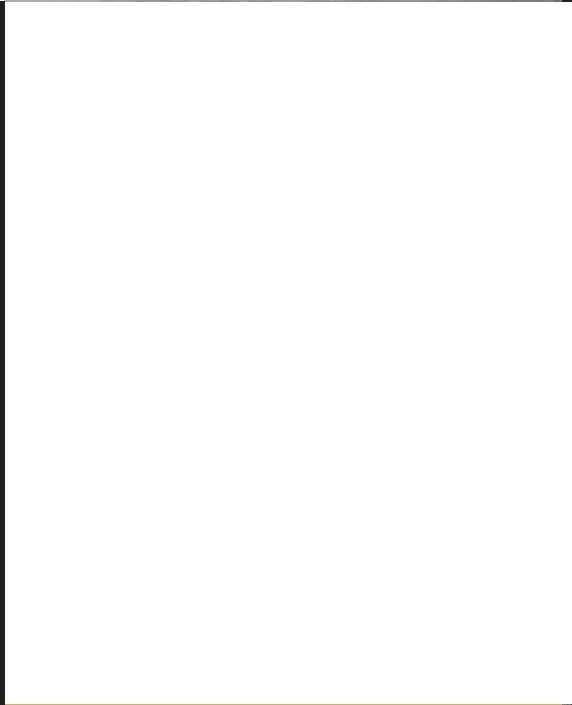
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462493018

NUR 680

INHOUD

Voorwoord	9
Inleiding	10

1	Beginnend christendom en het fundament van een kapelletje	12
2	De bouw van de proosdij en de verstedelijking van Deventer	26
3	Godsdiensttwisten vermalen de proosdij	46
4	Proosdij niet meer in kerkelijk bezit	60
5	Nieuwe stadsbestuurders en hun bewoning van de proosdij	72
6	Industrie vernieuwt Deventer en het onderwijs	86
7	Moderne stad, nieuwe kansen en problemen	98
8	Opkrabbelen en renoveren	114
9	Nieuwe ruimte voor het oude boek	126

Bijlage 1	Transcriptie en interpretatie van de inventarisatie op 23 juli 1592 van huisraad en gereedschap in de proosdij te Deventer	138
Bijlage 2	Bouwkundige termen	146
Bijlage 3	Samenvatting bouwgeschiedenis in isometrische tekeningen	148

Literatuur	153
Verantwoording van de illustraties	156
Index op persoonsnamen	157

VOORWOORD

Zoals je soms in een museum oog in oog staat met een eeuwenoud portret en je je als bezoeker even heel dichtbij de ander waant, zo heeft het oudste huis van Nederland bijna 900 jaar bewoners en bezoekers aan zich voorbij zien gaan. Een huis in een stad, de proosdij van Deventer. Het pand is met zijn geschiedenis verweven met de historie van de stad. In dit boek komen die verschillende lijnen samen, de bouw- en bewoningsgeschiedenis én de geschiedenis van Deventer.

Gebouwd in de vroege twaalfde eeuw als proosdij van het kapittel van Lebuinus heeft het pand door de eeuwen heen een grote diversiteit aan gebruik en bewoners gehad en is er aan het gebouw veel gewijzigd, zoals de splitsing tussen Sandrasteeg 8 en Stromarkt 19 in 1878.

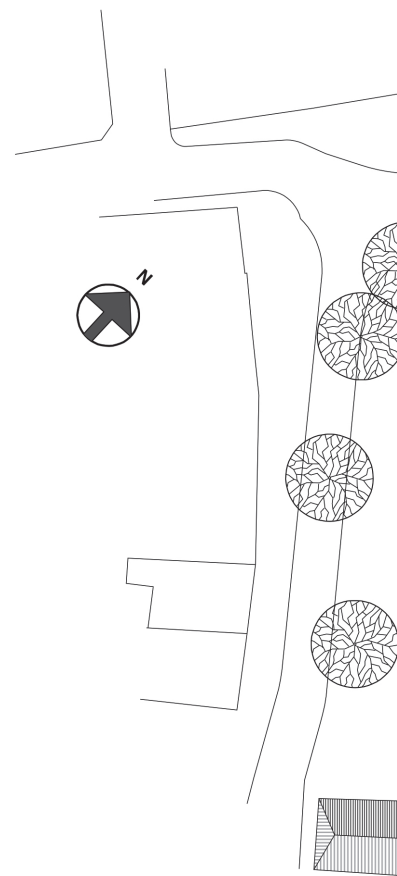
In 1905 werden panden en tuinen aan de gemeente Deventer nagelaten door de toenmalige eigenaar R.C. Nieuwenhuys op voorwaarde dat er een culturele of wetenschappelijke bestem-

ming aan gegeven zou worden. Meer dan een eeuw later is die voorwaarde ingelost en is Stromarkt 19 onderdeel van de nieuwbouw van de Bibliotheek Deventer in het centrum van de stad. Door de combinatie van de nieuwbouw van BiermanHenket architecten en dit eeuwenoude monumentale pand is de nieuwe bibliotheek op een bijzondere manier verbonden met de geschiedenis van de stad. De eeuwenoude religieuze enclave in de binnenstad en de omliggende markten vormden de inspiratiebron voor een nieuw bibliotheekconcept, een marktplaats voor kennis en inspiratie. Waar ooit de kanunniken zich bogen over religieuze zaken, kan nu iedereen zich laven aan studie of andere lectuur of zich laten inspireren door de eveneens eeuwenoude collectie van de Athenaeumbibliotheek die we hier presenteren. Want wat is er, om met Yourcenar te spreken, mooier dan een bibliotheek als bestemming voor een pand.

Alice van Diepen
Directeur de Bibliotheek Deventer

INLEIDING

In 1992 kwam het pand Sandrasteeg 8 in Deventer tijdens de restauratie in het nieuws als 'het oudste stenen huis van Nederland'. Althans, als het oudste stenen huis waarvan nog substantiële gedeelten tot en met de tweede verdieping overeind staan en dat nog steeds wordt bewoond. Het pand vormde samen met het buurpand Stromarkt 19 één geheel, dat in 1878 werd gesplitst.

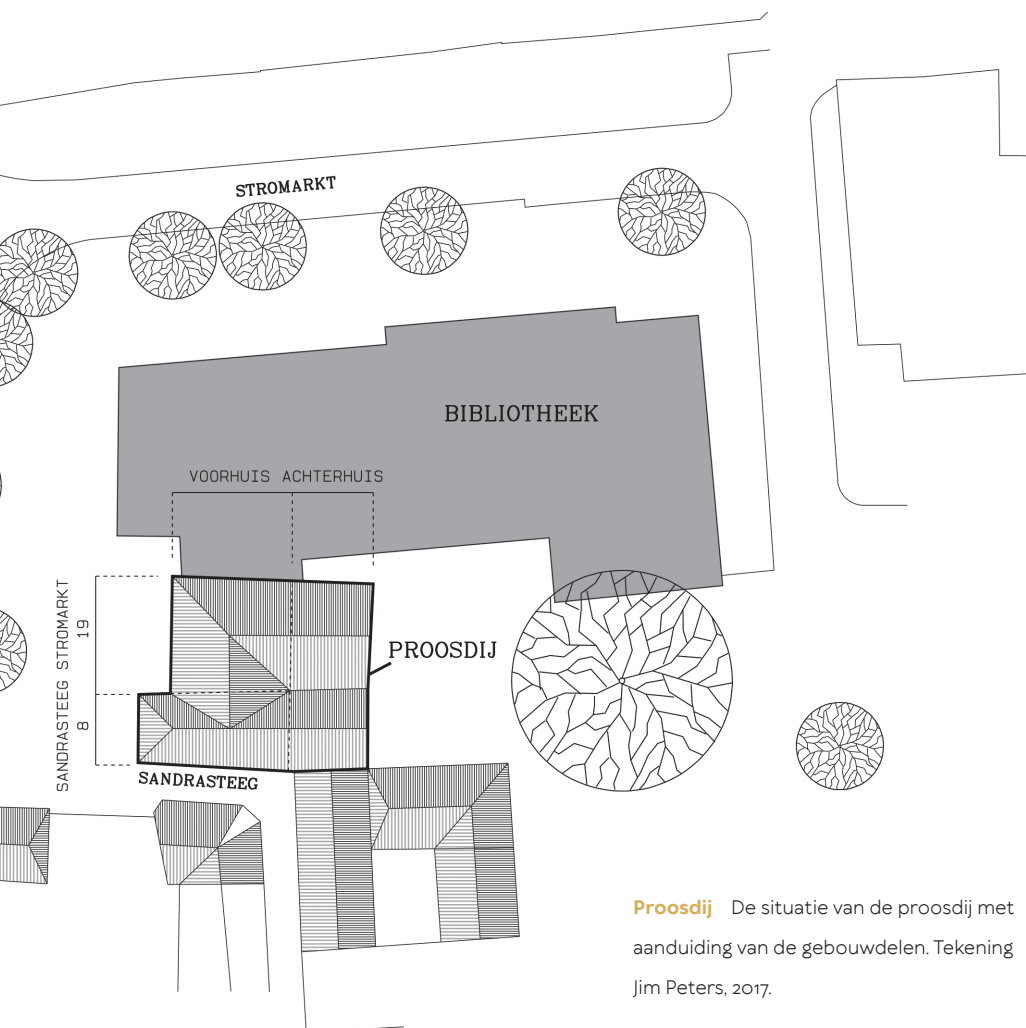
18

19

Dit grote geheel is in de vroege twaalfde eeuw gebouwd als proosdij van het kapittel van Lebuinus en heeft tot het midden van de zeventiende eeuw als zodanig gefungeerd. Het had een voorname plek in het kerkelijk rechtsgebied in de stad Deventer. Die zogeheten immunitet was op haar beurt een belangrijk onderdeel van de huidige binnenstad.

Na de restauratie van 1992, onder begeleiding van architect Johans Kreek, verscheen onder redactie van J.R.M. Magdelijns de multidisciplinaire studie *Het kapittel van Lebuinus in*

Stromarkt De proosdij aan de Stromarkt tijdens de sloop van het hoekpand (Stromarkt 18) en de tuinmuur ten behoeve van de bouw van de Bondsspaarbank op de proosdijhof. Het lichte gedeelte rechts is Sandrasteeg 8. Het terugliggende gedeelte links daarvan is Stromarkt 19. Foto R. ten Kleij, 1963.

Proosdij De situatie van de proosdij met aanduiding van de gebouwdelen. Tekening Jim Peters, 2017.

Deventer. Hierin besteden verschillende hoofdstukken aandacht aan de geschiedenis van het kapittel en de eigendoms- en bewoningsgeschiedenis van de proosdij. Zonder deze hoofdstukken had dit boek niet geschreven kunnen worden. De in die studie weergegeven visie op de vroegste bouwgeschiedenis is echter achterhaald en een nieuwe visie hierop werd gepubliceerd in een Nieuwsbrief van de Stichting Bouwhistorie met als titel *De oudste fase van de proosdij in Deventer opnieuw bekeken*. Bij de proosdij gaat het niet om een oorspronkelijk poortgebouw, zoals in 1992 werd beschreven, maar om een indrukwekkende twaalfde-eeuwse residentie waarvan substantiële fragmenten bewaard zijn gebleven. Het gebouw kent een geschiedenis van zeer divers gebruik en een grote variatie aan bewoners.

Het voorliggende boek wil een gebouwbiografie van de proosdij zijn, waarbij de door historicus Henk Slechte geschreven algemene geschiedenis van Deventer als geschiedkundige

achtergrond dient en de gebruiks- en de bewoningsgeschiedenis het verbindende element vormen. Om aan te geven over welk deel van het gebouw het bij de beschrijving van de bouwgeschiedenis door Johans Kreek gaat, wordt daarbij zowel in de periode voor als na de splitsing in 1878 steeds gesproken over Stromarkt 19 voor- of achterhuis en Sandrasteeg 8 voor- of achterhuis. De prachtige isometrische driedimensionale tekeningen, vervaardigd door architect Jim Peters, geven een goed inzicht in de veranderingen aan het pand. In de tekst komt een aantal bouwkundige vaktermen voor. Hun verklaring is te vinden in bijlage 2.

De auteur van het bouwhistorische deel dankt Wijnand Bloemink en Michel Groothedde voor hun rol als kritische discussiepartners bij het bouwhistorisch onderzoek. Verder is dank verschuldigd aan Janleo van der Laar en de overige leden van de Werkgroep Bouwhistorie Deventer. Zij onderzochten het gebouw

Stromarkt 19, dat in 2013-14 een casco restauratie onderging en publiceerden hun waarnemingen in *De Praestije aan het Stroommarkt*.

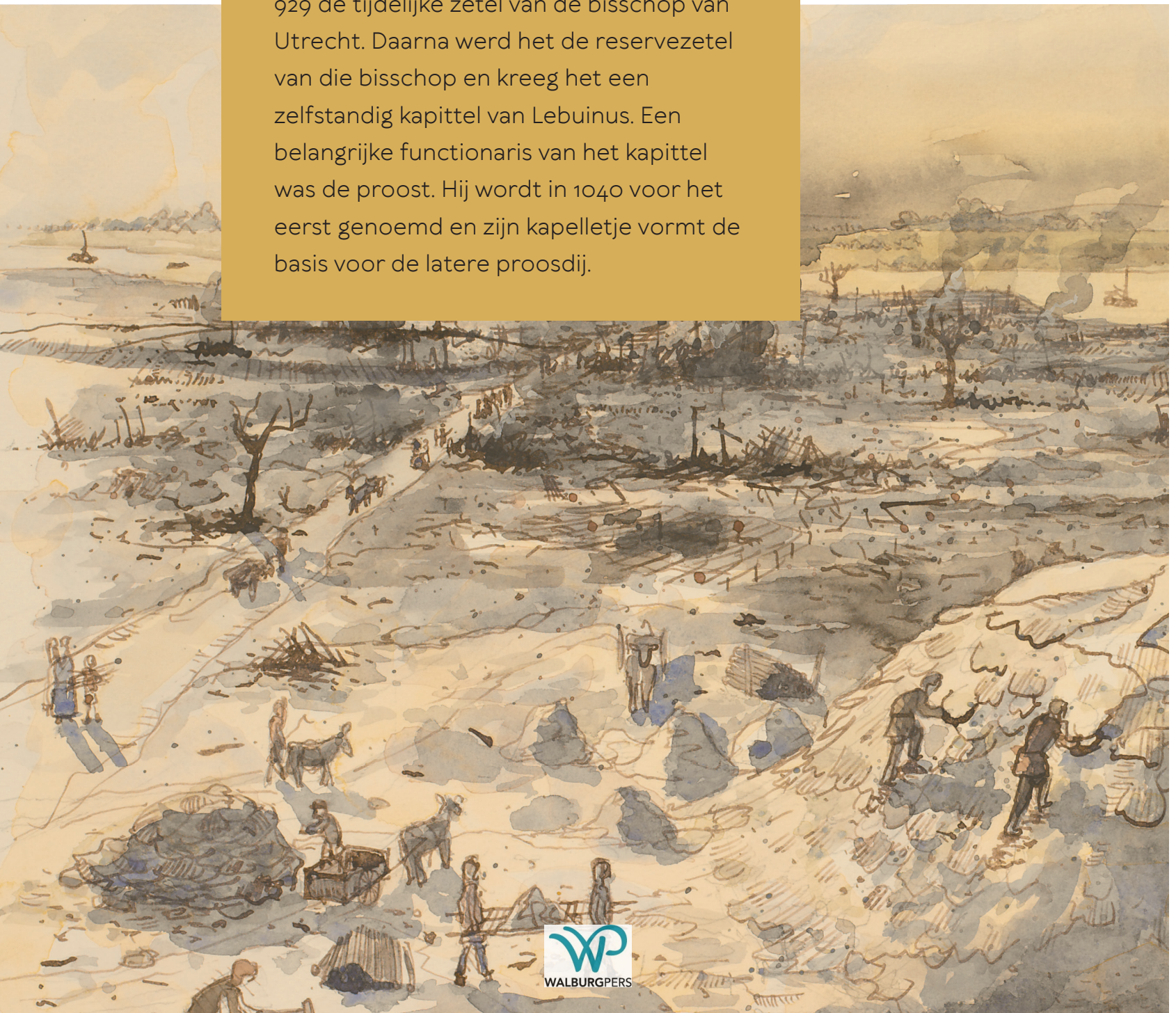
Kerkhistoricus prof. dr. P. Nissen is dank verschuldigd voor zijn controle van de eerste twee hoofdstukken op hun juistheid. Voor de transcriptie en de interpretatie van de inventarisatie van huisraad en gereedschap in de proosdij op 23 juli 1592, aanwezig in het Stadsarchief van Deventer, is dankbaar gebruik gemaakt van de kennis van de Werkgroep Paleografie van de Historische Vereniging Lochem, van mevrouw dr. Ph. Bloemhoff-de Bruijn en dr. I.E. Biesheuvel en de publicaties *Huusraet* door B. Dubbe en *Materiële cultuur* in de *Geschiedenis van Kampen* door E.F.L.M. van de Werdt.

Tevens dank aan Uitgeverij Walburg Pers te Zutphen en de in het colofon genoemde Deventer fondsen, zonder wie de verschijning van deze publicatie niet mogelijk was geweest.

1

BEGINNEND CHRISTENDOM EN HET FUNDAMENT VAN EEN KAPELLETJE

Deventer was van ongeveer 896 tot 925-929 de tijdelijke zetel van de bisschop van Utrecht. Daarna werd het de reservezetel van die bisschop en kreeg het een zelfstandig kapittel van Lebuinus. Een belangrijke functionaris van het kapittel was de proost. Hij wordt in 1040 voor het eerst genoemd en zijn kapelletje vormt de basis voor de latere proosdij.

Lebuinus De missionaris is afgebeeld in een gewelf van de Lebuinuskerk. In zijn linkerhand draagt hij het evangelie en in zijn rechter een kruis staf met kruisvaan. Schildering, zestiende eeuw. Foto A.J. van der Wal, 1992.

De Angelsaksische monnik Liafwijn of Lebuinus kwam omstreeks 768 in opdracht van bisschop Gregorius van Utrecht als missionaris naar het grensgebied tussen de Franken en de Saksen om laatstgenoemden te bekeren. Hij bouwde een houten kerkje in het huidige dorpje Wilp en vestigde aan de andere kant van de rivier de IJssel een missiepost. Die werd in de negende eeuw een handelsnederzetting, nadat de Vikingen de handelsplaats Dorestad herhaaldelijk hadden platgebrand. Na zijn dood in 773 werd Lebuinus begraven in het kerkje dat hij had gesticht in de missiepost, die later Deventer zou gaan heten. Dat kerkje werd verwoest door de Saksen en waarschijnlijk in 775 herbouwd door de Friese diaken en missionaris Liudger (742-809).

Volgens het heiligenleven of de 'vita' van Liudger, dat zijn neef en bisschop Altfred van Münster tussen 840 en 849 schreef, was aan het door Liudger herbouwde kerkje een 'coenobium canonicorum' of een gemeenschap van kanunniken verbonden. Die gemeenschap was belast met de opbouw van een parochie en de zielzorg van de leden daarvan. Zulke geestelijken behoorden

Herbegravenis Lebuinus Miniatuur uit het Liudgerivita, die het verheffen van het stoffelijk overschot van Lebuinus voorstelt in verband met diens herbegravenis door Liudger. Voor Liudger waren het herbouwen van de kerk in 775 en het herbegraven van Lebuinus zijn eerste taken als missionaris. Handschrift, circa 1100.

